Reflexiók a II. Országos Etikai Konferenciához

Nem túlzás azt állítani, hogy az utóbbi két évben társadalmunk szellemi élete valóságos forrongásban van — oktatási, nevelési, esztétikai, művészeti, filozófiai, etikai, erkölcsi és elsősorban gazdasági és politikai problémáinkról vitatkozunk sajtóban, magánbeszélgetésekben, az oktatás keretében, gyűléseken, tanácskozásokon. Ezek a viták a társadalom vajúdását, az átmeneti kor jellegéből eredő problematikát tükrözik. E viták egyik jellemzője az, hogy azonos társadalmi célokért küzdők vitatkoznak, de ezek tudományos, világnézeti, politikai, művelődésbeli felkészültségük, foglalkozásbeli, kor és nem szerinti, vérmérsékleti stb. különbségeik, differenciált életútjuk miatt differenciált módon közelítik meg a fejlődésünkkel kapcsolatos problémákat. Ezek a viták az új előmozdítása jegyében zajlanak, de nem mentesek a régi elemeitől sem. Azért sem, mert a régi és az új mindig mozgó viszonyban van, és e viszony helyes megállapítása ismeretelméleti és bizonyos társadalmi nehézségekkel jár a szocializmusban is. Ezért ebben a folyamatban állomásnak tekinthető minden tanácskozás, amely hivatott bizonyos területeken jelentős eredményeket konstatálni, a kutatást s a vele járó vitát elősegíteni, és a további fejlődést jobban megalapozni.

Az 1965. szept. 15—17-én Szegeden tartott második országos etikai konferencia nem zárt le semmilyen problémát, nem fogadott el és nem vetett el semmilyen koncepciót, de résztvevőiben gondolatokat ébresztett, és lehetővé tette bizonyos elképzelések tisztázását. E gondolatokat három részre oszthatjuk:

1. Mi az oka etikai-filozófiai elméletünk lemaradásának a társadalmi valóságtól, és ez hogyan küzdhető le?

2. Az érdek, az érdekviszonyok primátusa az etikai kutatásokban.

3. Mi a szocialista közösségek szerepe a szocialista ember formálásában, illetve a szocializmus építésében?

A konferencia egész munkája egyben lehetővé teszi a lehetőségek felmérését, és néhány, az etika további fejlesztésével kapcsolatos gyakorlati tanulság felvázolását. Cikkünkben e kérdésekkel kapcsolatban vetünk fel néhány gondolatot. Szándékosan nem kíséreljük meg, hogy minden oldalú képet nyújtsunk az eszmecseréről, ez lehetetlen is lenne, hiszen gondolati gazdagsága olyan széles, hogy ezt csak sematizálva tudnánk megtenni, de éppen ezt akarjuk elkerülni. Erre azonban nincs is szükség, hiszen már napvilágot látott a konferencia teljes anyaga.

Az a tény, hogy a tanácskozás semmilyen kérdéscsoportot nem zárt le, sőt a legtöbb probléma esetében a további viták és kutatás szükségességét hangsúlyozta, nem lehet akadálya annak, hogy egyes kérdésekkel kapcsolatban határozott állást ne foglaljunk és ne értékeljük az eszmecsere egyes vonásait. Egész cikkünkben azonban inkább a tanácskozás problematikáját törekszünk értékelni.

*

Az utóbbi években a marxista filozófiai kutatások jelentős fellendülést mutatnak. Ez azonban, különösen társadalmi vonatkozásban, nincs megfelelő arányban a filozófiai a marxista világnézet társadalmi hatásával. Ennek több, a filozófia területéről kívül eső társadalmi oka van. Kétségtelenül azonban egyik oka ennek filozófiánk viszonya a mai kor valóságához, különösképpen a szocialista, illetve a magyar társadalmi valósághoz. Akármilyen furcsán is hangzik marxista számára, társadalmi filozófiánk, különösképpen filozófiai oktatásunk gyakorlatilag nem alkalmazza konzekvensen a marxista materializmus alapvető tételét a lét elsődlegességéről a tudattal szemben, a kettő közötti dialektikus materialista kölcsönhatásról. Oktatásunk azt, hogy a szocializmussal azért változik meg

az emberek tudata, mert létük gyökeres változásokon megy keresztül, csak a kapitalizmushoz, illetve a kizsákmányoló antagonisztikus társadalmakhoz viszonyítva bizonyítja. Arra a kérdésre, hogy milyen konkrétan a változó szocialista létünk és e lét világnézeti erkölcsi keresztmetszete, milyen bonyolult a lét tükrözési keresztmetszete, milyen bonyolult a lét tükrözési folyamata és hogyan alakul a szocialista tudat egészében és részeiben, nem tud felelni. Nem sikerült feltárnia a társadalmunk élete és tudata közötti dialektikát. A filozófusok jóformán még nem tették fel komolyan a kérdést: mi értendő a magyar társadalom léte alatt? (A közgazdászok feltették ezt a kérdést.) Engelsnek az a tétele, hogy úgy kell venni a természetet, a valóságot, ahogy van, még nincs következetesen alkalmazva a társadalmi filozófiai szemléletre, még nem uralkodó a filozófusok gondolkodásában, nem lett filozófiai oktatási valóság, nincs tudatosan alkalmazva a szocialista társadalom filozófiai kutatásaiban, és még kevésbé az etikai kutatásokban. A konferencia is bebizonyította, hogy a filozófusoknak és az etikusoknak fel kell tenniök a kérdést: mi értendő a magyar társadalmi valóság alatt?

Abból kell kiindulni, hogy a magyar társadalom egy átmeneti kor átmeneti állapota, olyan állapot, amely tudatosan saját átmeneti jellegét hivatott megszüntetni azáltal, hogy ezt megvalósítja; az aktuális feladat éppen az átmenet megvalósítása, azaz a szocializmus teljes felépítése. Az átmeneti jelleg hangsúlyozása társadalmunk kritikájának kiindulási pontját kell hogy képezze. E kritikát a társadalom egészére és minden lényeges megnyilvánulására kell alkalmazni. E kritika jellege és célja gyökeresen különbözik a kapitalizmus marxista kritikájától. A kapitalizmus kritikája: lényeges társadalmi elveinek, törvényeinek valóságos megszüntetése, a kapitalizmus megszüntetése. A szocializmus kritikája nem a szocializmusnak mint rendszernek, hanem átmeneti jellegének megszüntetése, tehát a szocializmus teljes megvalósítása. Az átmeneti jellegből adódó jelenségek, állapotok, elvek, törvények elméleti és valóságos dialektikus kritikája — a megszüntetve-megőrzés elve alapján — hosszú időre a filozófiai, etikai, társadalomtudományi tevékenységünk általános irányelve kell hogy legyen. Ezt a szemléletet, amelyet a párt és a közgazdászok a társadalom gazdasági folyamatai, jelenségei vizsgálatában egyre inkább alkalmazzák, a filozófiai és etikai vizsgálódásokra is érvényesíteni kell. A filozófiai vizsgálatoknak azonban sokkal általánosabbaknak kell lenniök, a társadalom minden jelenségeire ki kell terjedniök ahhoz, hogy a mozgó, változó társadalom egészéről alkotó kritikát tudjanak mondani. Ez a feladat filozófiai szinten, úgy látszik, még nem aktualizálható, de etikai szinten már kirajzolódnak reális feltételei.

A társadalom a filozófiával szembeni igényeit érdekes módon elsősorban etikai formában fogalmazza meg, világnézeti etikai kérdések halmaza vár feleletre a filozófiától, s el kell ismerni, hogy a társadalom nyomása a filozófiára, a filozófusokra nagy és egészében egészséges. A marxista filozófia még nincsen abban a helyzetben, hogy maradéktalanul megfeleljen a szocializmussal kapcsolatos etikai-világnézeti követelményeknek. Képes az embereknek egy általános helyes, tudományos filozófiai világnézetet és módszert nyújtani — korunkban csak a marxista filozófia képes erre. A kérdés azonban az: elég-e ez a szocializmusban, teljesíti-e a filozófia ezzel történelmi hivatását mint „a forradalom esze", teljesíti-e az emberi észt és gyakorlatot forradalmasító hivatását azzal, hogy ezen általános világnézet megfogalmazása után nyitva hagyja a kérdést: vezérfonalává válik-e az egyén életének? Természetesen nem lehet elvárni a filozófiától, hogy minden embernek minden társadalmi kérdésre válaszoljon, a filozófiának döntően világnézeti kérdésekre kell helyesen válaszolnia és ezeket kell magyaráznia — de meddig terjed ki a világnézet, vajon az etika, az erkölcstan egészére is? Amennyiben így van, úgy a filozófiával szemben felvetett etikai-világnézeti kérdések sokkal konkrétebbek, mint a filozófiai-világnézeti kérdések, s a követelmények is sokkal gyakorlatibbak vele szemben, mert az erkölcs nemcsak általános társadalmi viszony és tevékenység, nem is elsősorban ez, hanem konkrét, az egyén gyakorlati életével kapcsolatos viszony és tevékenység. Az etikának e viszonyt és tevékenységet kell magyaráznia, az e gyakorlatból adódó kérdésekre kell felelnie, e viszonyt és tevékenységet kell szocialista módon befolyásolnia. Ezzel magyarázhatók az etikával szembeni széles társadalmi igények.

Az etika iránt tapasztalható nagy és konkrét igények azonban nemcsak abból erednek, hogy az erkölcsi problémák konkrétabb formában jelentkeznek, mint a filozófiai-világnézeti kérdések, hogy minden ember mindennapos egyéni tapasztalatai alapján is megfogalmazhatók — a filozófiával szembeni etikai—erkölcsi—világnézeti kérdések terjedelme, főleg pedig a jellegük, minőségük két alapvető körülménnyel magyarázható. Egyrészt az átmeneti kor ellentmondásain keresztül kialakuló ember új világnézeti-erkölcsi igényeivel. A régi polgári, kispolgári és vallásos világnézet és erkölcs gyakorlatilag felbomlott. Nemcsak egészében, hanem részeiben is. Semmilyen régi erkölcsi fogalom, norma, követelmény tartalmilag nem felel meg a szocializmus követelményeinek. E köve-

telmények többsége fennmaradt, de formai jelentésük van — szeresd felebarátodat, légy becsületes, teljesítsd társadalmi kötelességed stb. —, egyszerű kimondásuk nem elégíti ki az embereket. Az etikai—erkölcsi—világnézeti igények kialakításában az épülő szocializmus társadalmi valósága mellett nagy szerepe volt a filozófiának is. Kialakítottuk az emberekben, különösképpen az ifjúságban, a materialista szemléletet, a differenciáltabb gondolkodási módot, a kritikai szellemet. Az emberek megtanultak mindent kritikai szemmel szemlélni, megtanultak kérdezni, de nem tanultak meg a kérdésekre gyakorlatilag felelni is. A mi filozófiai feleleteink pedig túl általánosnak bizonyulnak ahhoz, hogy teljesen kielégítsék az embereket. Ez a második társadalmi körülmény, amiért ilyen nagy a nyomás az etikával, a filozófiával szemben. Erkölcsi normáink, követelményeink tartalma elégséges ahhoz, hogy az egyének történelmi valóságunkat elfogadhassák, de nem elégségesek ahhoz, hogy maradéktalanul elfogadhassák és megértsék mindennapos valóságunkat, azt a valóságot, amelyet éppen nekik kell átalakítaniok.

Kétségtelen, hogy a legfontosabb erkölcsi követelmény: teljesítsd kötelességedet. E követelmény erkölcsi jelentősége gyakorlatilag annyi, amennyit belőle a konkrét ember konkrétan, gyakorlati cselekvés során megvalósít. Marx a Német ideológiában azt mondja, hogy a kommunizmusban megszűnik az „érdekek" és a „kötelességek" közötti ellentmondás. E felé a társadalom felé tartunk. A fejlődés jelenlegi stádiumában azonban különbség és gyakran ellentmondás van a társadalmi kötelesség és az egyéni érdek között, reálisan is és ideálisan is. A történelmi cél: elérni azt, hogy az emberek egyéni érdekből teljesítsék társadalmi kötelességüket, és ne csak kötelességből valósítsák meg a szocializmus építésével összefonódó valóságos érdekeiket. A kötelesség és érdek viszonyának problémája a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában a legfontosabb etikai probléma. Ezért elmondható hogy az etikai konferencia központi kérdése — az egyéni és a közösségi-társadalmi érdek közötti viszony — körüli vita tulajdonképpen az érdek és a kötelesség közötti különbségről, ellentmondásról szóló vita volt. Ezzel a konferencia a jelenlegi erkölcsi problematika lényegét állította munkájának középpontjába. Ez önmagában is jelentős, mert az ország filozófusainak és etikusainak helyes orientációjáról vall. Azt lehet mondani, hogy minden hozzászólás ebből indult ki, és erre tért vissza. Voltak, akik az érdekkategóriát elemezték és új definíciót javasoltak. Mások az érdekfogalom struktúrájának ellentmondásos tartalmára mutattak rá (Kósa Erzsébet), ismét mások az érdekek differenciálódása alapján közelítették meg a társadalmi rétegeződést (Farkas Endre). Többen az érdekek ütközésének gyakorlatát elemezték, és az ebből eredő erkölcsi, morális következményekre utaltak (Siklós János). A felszólalók többsége az érdekkollíziók megszüntetésének módjairól, eszközeiről beszélt, arról, hogyan valósítható meg az érdekek harmóniája. Itt jelentős helyet foglalt el az az elképzelés, hogy ennek a törekvésnek leghatékonyabb eszköze és közege a szocialista közösség. Ezzel kapcsolatban több elgondolás hangzott el arról, hogy milyen legyen a szocialista közösség, milyen erkölcsi vonásokkal rendelkezzék, hogyan töltheti be erkölcsformáló szerepét, melyek a szocialista közösségek erősítésének, illetve létrehozásának módjai, eszközei, feltételei. De az elmélet-gyakorlat dialektikus kapcsolatára vonatkozó és az etikai kutatások metodológiáját érintő felszólalások is vissza-visszatértek erre a kérdéskomplexumra. Minderre alapot, de egyben kritikai felületet elsősorban két referátum nyújtott, Kovács Ferenc és Kalocsai Dezső referátuma.

Itt először Kalocsai Dezső referátumának azon tételeit vázoljuk fel, amelyek a leginkább foglalkoztatták a vitázókat. (Kovács Ferencnek a Kalocsai Dezső koncepciójával lényegében megegyező referátumával itt azért nem foglalkozunk, mert a Társadalmi Szemle 1965/10. számában teljes terjedelmében megjelent, és ott vita is bontakozott ki vele kapcsolatban.) Kalocsai Dezső a referátumának elején leszögezi, hogy a szocializmus lehetővé teszi az ember személyiségének kialakulását, illetve a polgári önzés leküzdését. E folyamat az érdekek egyre jobban érvényesülő harmóniája alapján valósítható meg. A szocializmusnak ez a törekvése azonban csak ellentmondásosan valósul meg, mert még léteznek és funkcionálnak a kapitalizmusból visszamaradt formák és eszközök (társadalmi munkamegosztás, áru, pénz, állam, egyszemélyi vezetés stb.), és a proletárdiktatúra általi képviselt közösségi érdeket ezeken keresztül kell érvényesíteni. Ez lehetővé teszi a szocializmustól idegen szemlélet és magatartás, a birtoklási vágy, az egoizmus, az anyagiasság stb. „termelését", ami az egyéni és közösségi érdekek összeütközéséhez, ellentmondásához vezet. Az ellentmondás a referátum szerint azzal magyarázható, hogy az egyéni és társadalmi érdek egysége e régi formákon keresztül valósul meg, az emberek pedig nem látják a régi formák új tartalmát, hanem régi funkciójuk szerint alkalmazzák őket, illetve nagyrészt csak az államtól várják a társadalmi érdek védelmét. Az állami szervek viszont nem foghatják át teljesen területüket és minden egyéni tevékenységet. Így az egyéni és a társadalmi jellegű tevékenység között „mozgástér", „rés" marad,

és a társadalminak ellentmondó magánérdek éppen e réseken keresztül funkcionálhat. E „rések" betöltésére szükség van az állami szervek, vezetők munkájának és a szocialista demokratizmusnak a tökéletesítésére. A referátum szerint az egyéni és közösségi érdekek közötti ellentmondás leküzdésének legfontosabb eszköze az anyagi érdekeltség elvének helyes — munka szerinti — érvényesítése, aminek következtében az egyén a saját egyéni érdekének követését összekapcsolhatja a szocialista társadalmi érdekek vállalásával. Kalocsai a két ösztönző — az anyagi és tudati ösztönzők — együttes alkalmazása mellett foglalt állást. Nem az egyéni érdekek tagadásában van tehát a szocialista erkölcs alapvető követelménye — hangoztatta —, hanem az egyéni érdekek olyan érvényesítésében, amely sohasem téveszti el a közérdek elsőbbségét. Mindez a párt vezetésével folytatott gazdasági, politikai, ideológiai harc folyamán érhető el. Ebben a harcban szükségszerűen igénybe kell venni a régi eszközöket és formákat, de ezeket úgy kell alkalmazni, hogy az ember elidegenedése helyett a kibontakozásának váljanak lényeges eszközeivé. Így a megváltozott körülmények között a pénz többé már nem önálló érték, hanem az ember társadalmi értékének mértéke, tehát az új társadalom építésének eszköze, ezért az új ember formálásának eszköze is.

Az elmondottakkal kapcsolatban legnagyobb ellenvetést az a felfogás váltotta ki, hogy a közérdek döntően a helyes politika függvénye, illetve hogy a közérdek érvényesítésének ez a legfontosabb garanciája. Az ellenvetések szerint a közérdek reális mércéje, az, hogy hogyan lehet reálisan megállapítani és az egyéni érdek részévé tenni, döntően közgazdasági probléma. Ezt az etikai konferencia természetesen nem oldotta meg. Ez azonban egész etikai, erkölcsi problematikánk lényegébe vágó kérdése. Itt szükséges és hasznos elismerni, hogy az e problémakörrel kapcsolatos vita nem támaszkodott konkrét, alapos közgazdasági ismeretekre. A vitázók vagy általános közgazdasági összefüggéseket, vagy pedig tapasztalati szempontokat érvényesítettek állításaik bizonyítására, vagy logikai elmefuttatások alapján igyekeztek a kérdés eldöntéséhez hozzájárulni. Hiányosságai ellenére, vagy éppen emiatt, ez a vita újra bebizonyította, hogy etikai kutatásaink tudományos problémakörét alapvetően társadalmunk gazdasági viszonyainak mozgása adhatja meg, illetve e mozgás belső gazdasági, társadalmi tartalma. Csak ez lehet kiindulási pontja a társadalmi, a partikuláris és az egyéni erkölcsi magatartás, szemlélet kutatásának. Minden jelentős erkölcsi probléma mögött végső soron a gazdasági mozgás sokrétűsége és ellentmondásossága húzódik meg. Elképzelhetetlen a marxista etika továbbfejlesztése a most folyó értékes közgazdasági kutatások és viták megfelelő feldolgozása nélkül, illetve pár huzamos gazdasági-szociológiai kutatások nélkül. A filozófusok, etikusok hiánya a közgazdászok évek óta folyó vitáiból súlyos ítélet társadalmi filozófiánk és az etika helyzetéről.

Problematikusnak tartották a hozzászólók azt az elképzelést is, hogy a helyesen alkalmazott régi formák, mivel általános, közös érdeket képviselnek, az új erkölcsi tartalom eszközeivé válhatnak. S itt felmerül a kérdés, hogy a pénzviszonyok gazdasági tartalma vagy éppen az e gazdasági tartalmat ellensúlyozó közösségi viszonyok képezik-e az erkölcsformálás eszközét. (Az utóbbi mellett foglalt állást érdekes hozzászólásában Salánki Ferenc.) S ha ez utóbbiak, akkor hogyan valósítható meg ez a törekvés? Úgy-e, hogy a termelői közösségeket tekintjük az erkölcsformálás döntő láncszemének, s e közösségek gazdasági érdekkollízióin keresztül érvényesítjük az általános társadalmi érdekeket, és ezen keresztül bontakoztatjuk ki a közösség belső demokratizmusát és fejlesztjük tovább a társadalmi demokratizmust (Garai László), vagy pedig döntően az állami, gazdasági, pártintézmények célkitűzéseinek elfogadásától, tudatosításától tesszük-e függővé olyformán, hogy az e célkitűzésekért kifejtett aktivitást tekintjük az erkölcsformálás mértékének, az aktivitás döntő eszközének pedig az e keretek között kialakított demokratizmust?

De mit értsünk demokratizmuson, és egyáltalán megvalósítható-e ez a törekvés? E kérdések alapos megvitatása nem volt lehetséges egy ilyen tanácskozáson, amely négy általános jelentőségű, széles témát volt hivatva tárgyalni. A referátumok egyes általános összefüggéseken kívül nem nyújtottak megfelelő elméleti alapot a kérdés etikai, erkölcsi oldalainak elemzéséhez. Ezért a vita egyes kérdésekre, probléma-felvetésekre szorítkozott. A demokratizmus fejlesztésén rendszerint az értik, hogy jobban figyelembe kell venni a dolgozók véleményét a határozatok, döntések hozatalában, biztosítani kell az állami, gazdasági szervek népi ellenőrzését.

Itt két kérdés merül fel. Az első: Vonatkoztatható-e az ellenőrzés a szervek erkölcsi magatartására is? Ezt a követelményt a konferencián egyes hozzászólók úgy fogalmazták meg, hogy jogában áll-e egy dolgozónak vagy dolgozói közösségnek erkölcsi alapon értékelni a — személyi, szervezeti felettesét, ennek munkáját, magatartását. Lehetséges-e tehát, hogy pl. erkölcstelennek mondjuk —, ha valóban ilyea, — egy vállalat igazgatóságát, egy állami szervet (Dezséri László).

Lényegbevágóbb azonban a második kérdés: Keresztülvihető-e a fenti célkitűzés (a demokratizmus fejlesztése, a népi ellenőrzés)? Valóságosan bele tud-e a munkás értelmesen, hozzáértően szólni a vállalat dolgaiba? (Siklós János) Ismeretes, hogy a termelés, az irányítás, a vezetés problémái ma bonyolultabbak, sokrétűbbek, mint bármikor azelőtt. A munkás pedig nem rendelkezik megfelelő felkészültséggel, áttekintéssel. De még ha volna is rá felkészültsége, anyagi gondjai más irányban veszik igénybe energiáját, képességeit, idejét (külön munkavállalás, sőt maszekolás is). Ilyen körülmények között mi legyen a közösség erkölcsi szerepe — egyszerűen az-e, hogy mozgósítja a tagjait a döntések, tervek jobb végrehajtására? Ez feltétlenül pozitív funkció, de ezzel beérheti-e egy szocialista közösség, betölti-e ezzel azt a szerepét, hogy önálló, alkotó gondolkodásra nevel, fejlesztheti-e az egyének felelősségtudatát a szocialista társadalom iránt, formálhatja-e a kritikai szemléletet, ami szükséges a demokratizmus további fejlesztésére vagy pedig megreked a végrehajtásnál? Egyáltalán ilyen körülmények között megvalósítható-e az az erkölcsi elv, hogy mindenki egyért, egy mindenkiért, hogy mindenki felelős embertársa sorsáért, leküzdhető-e a közömbösség, a cinizmus, az individualizmus? Mi tehát a jó szocialista kollektíva objektív mércéje? Feltétlenül a jó munka eredménye és a kollektíva mint közösség és külön-külön a kollektíva tagjai képességeinek alkotó kibontakoztatása. De az egyik kollektíva jó munkája, jó közösségi élete feltétlenül jó viszonyt szül-e a másikkal szemben, még akkor is, ha anyagi érdekek szempontjából hátrányos helyzetbe hozza ezt, pl. amikor tsz-kollektívák érdekei összeütköznek a piacon? De anyagi, erkölcsi és eszmei érdekek összeütközésétől a közösség sem lehet mentes. Ilyen körülmények között hogyan kell értelmezni az egységes, szocialista szellemű közösségek létrehozásáról, az erkölcsileg is egységes szocialista nemzetről szóló törekvést? Hogyan küzdhetők le az ellentétek a közösségen belül és a közösségek között, és egyáltalán helyes-e általában az ellentétek megszüntetésére törekedni? Az ellentmondásmentességre törekvés elősegíti-e a szocialista erkölcsű embertípus formálását, vagy éppen hátráltatja-e ezt a folyamatot? Általános vélemény szerint a szocialista embertípus formálása csakis az ellentétek összeütközésén keresztül valósítható meg, olyformán, hogy a társadalom a párt vezetésével tudatosan leküzdi a fejlődést akadályozó ellentéteket, de kibontakoztatja azokat, amelyek a fejlődés szükséges és nélkülözhetetlen velejáró ellentmondásai. Ezért feltétlenül helyes az a megállapítás, hogy az antagonizmusok megszüntetésével nem szünik meg mindenféle érdekkollízió. El kell ismerni a társadalom réteg- és csoporttagozódását. Az egyének társadalmi csoportok tagjai, akik különböző szükségletekkel, követelményekkel lépnek fel. Nem az érdekkonfliktus száműzése, hanem az érdekek összeütközése vizsgálandó. Az, hogy milyen típusú összeütközések szüntethetők meg, a vizsgálatból adódik majd. A réselmélet az egyéni és társadalmi érdek merev szétválasztásához, absztrakt egyéni és absztrakt társadalmi érdek tételezéséhez vezet, abból a feltevésből kiindulva, hogy az érdekkollíziók intézkedésekkel csökkenthetők. Ezen az alapon nem érthető meg, vajon az egyén hogyan ismeri fel egyéni érdekét? A valóságban az egyén csak akkor ismeri fel érdekét, ha bizonyos kollízió kényszeríti arra, hogy felismerje (Kósa Erzsébet).

A fentiekkel kapcsolatban felmerül a kérdés, egyáltalán hogyan realizálható az a jelszó, hogy tanítsuk meg az embereket szocialista módon gondolkodni, dolgozni, élni. Azzal-e, hogy törekszünk e jelszó tudatosítására, és megadjuk a szocialista gondolkodás, munkastílus és életmód normarendszerét (és az ennek megfelelő szocialista erkölcsi rendszert), és ezt következetesen követeljük, miközben a kommunistákat e törekvés élő, vonzó példáivá tesszük? Félő, hogy ez a törekvés táplálja azt az illúziót, hogy ez csupán tudati ráhatással elérhető (Somogyi Zoltán). Mikor tekinthetők példaképnek a kommunisták, akkor-e, ha csupán betartják az erkölcsi normákat és aktívan teljesítik a határozatokat, vagy akkor, ha állandóan fejlesztik, túlfeszítik, „megsértik" ezeket a normákat, ha a társadalmi és közösségi, erkölcsi, mozgás fejlődés formálóivá válnak? Úgy látszik, hogy az utóbbi a célravezető.

De ezen túl felmerül az igény az emberek erkölcsi magatartásának objektív kritériuma iránt. Ismeretes Lenin álláspontja: erkölcsös az, ami a szocializmus építését segíti elő — de hogyan fogható meg ez a mérce, mivel mérhető le konkrétan az egyén erkölcsössége? A munka szerinti elosztáson alapuló anyagi érdekeltséggel — ez a válasz. A konferencián is minden hozzászóló ezt evidensnek tartotta, azzal a megszorítással, hogy az anyagi érdekeltség rendszere adekvát módon realizálja a munka szerinti elosztás mindenkori gazdasági, társadalmi követelményeket. Ebből a logikus következtetés: egy jó anyagi érdekeltségi rendszer a tömegek erkölcsformáló célkitűzéseinek legfontosabb objektív eszköze. Itt jegyezzük meg, hogy ez az elképzelés csak részben fedi Lenin álláspontját. Leninnek az idézett elvi megállapítása ugyanis azt jelenti, hogy az ember erkölcsösségének az egész tevékenysége képezi a kritériumát. Az ember mint egész, mint a társadalmi

viszonyok individuális hordozója viszonyul a társadalomhoz mint egészhez, a szocializmus célkitűzéseihez, eszméihez, gyakorlatához, de nemcsak közvetetten, a közösségben, a konkrét munkafeladatának elvégzésén keresztül, hanem eszmeileg, erkölcsileg, érzelmileg, közvetlenül is. Ebből a következtetés az etikai kutatásokra: az erkölcsi magatartás kutatásának lényege megállapítani, hogy milyen az egyén viszonya az egészhez, a szocializmushoz, mert az egésznek a vállalása, az, hogy az egyén mennyire vállalja a szocializmust, mennyire azonosul vele, motiválja a részhez való viszonyt, a rész vállalását is (Huszár Tibor).

A dolgozók többsége számára kétségkívül az egyéni érdek szempontja dominál. Ezért helyes az a törekvés, hogy az egyéni érdekeket döntően az anyagi érdekeltségen keresztül érjük el, hogy a dolgozó ismerje fel általános érdekét is és emelkedjék arra a szintre, hogy az általános érdeket mint társadalmi célt, történelmi törekvést vállalja. Amikor az anyagi érdekeltség primátusát hangsúlyozzuk — amely egy megfelelő gazdasági irányítási rendszer keretében érvényesül —, nem szabad elfelejteni, hogy ez a szocialista erkölcsformálásnak csak a közvetlen, tárgyilag megfogható lehetőségét képezi, de semmi esetre sem a valóságát. Lehetővé teszi a dolgozó számára, hogy felismerje az egyéni és a társadalmi érdek közötti összefüggést, de nem jelenti azt, hogy fel is ismeri ezt az összefüggést. Igaz az, hogy a munka szerinti elosztás következetes érvényesítése objektíve elősegíti a szocializmus építése általános és konkrét gazdasági, társadalmi céljainak megvalósítását. De erkölcsileg automatikusan nem egységesíti a szocializmus fejlesztési céljainak megfelelően a társadalmat. Ez döntően a munka szerinti elosztás „igazságtalansága" miatt lehetetlen. A munka szerinti elosztás következetes megvalósítása a szocialista bérezés „egyenlőtlenségének" következetes megvalósítását kell hogy hozza maga után minden egyenlősdi törekvéssel szemben. Ezért a dolgozóknak az általános érdekhez való viszonyulása differenciált, heterogén, mert munkabérük, anyagi jövedelmük is differenciált, heterogén. Felmerül tehát a kérdés, hogy ilyen körülmények között hogyan lehet ellensúlyozni ezt a differenciált magatartást? Úgy-e, hogy a dolgozó öntudatára appellálunk abból a meggondolásból kiindulva, hogy ha megérti az elv (a munka szerinti elosztás) „igazságtalanságának" történelmi szükségességét, s változtat a magatartásán? Kétséges azonban, hogy ez a hatóok elégséges-e a tárgyi, anyagi érdekkülönbségeken alapuló ellentétes viszonyulás kiküszöbölésére. Kétséges, hogy e tudati tényezők alkalmazásával kiküszöbölhetők-e a valóságos ellentétek, és egyetemesen realizálható-e az egységes erkölcsi emberformálás célkitűzése, ahogyan kétségtelen, hogy ilyen jellegű nevelő munka nélkül megvalósíthatatlan az erkölcsi formálás. De ha ez így nem valósítható meg egyetemes mértékben, úgy nem illúzió-e a fejlődés jelenlegi szakaszában egységes erkölcsi emberformálásra törekedni, illetve nem illúzió-e e törekvést a szocializmus szakaszában megvalósíthatónak tekinteni? Amennyiben pedig így van, úgy az a feladatunk, hogy az alakuló társadalom legjobban előre mutató tulajdonságait erősítsük és minél szélesebb társadalmi méretekben realizáljuk. E tulajdonságok mércéje pedig mindig az (és mindaz), ami direkt vagy közvetett formában a szocializmus fejlődését leginkább elősegíti.

De itt felmerül a kérdés: a fejlődés jelenlegi szakaszában melyek azok az emberi tulajdonságok, amelyek leginkább kedveznek a szocialista fejlődés követelményeinek. Így felvetve a kérdést, sokkal több konkrétabb tulajdonságra tudnánk rámutatni, mint amikor kategórikus imperatívuszszerűen próbáljuk ezt megtenni. Ezek elsősorban olyan tulajdonságok, amelyek az ember társadalmi alkotó jellegéből erednek, illetve ezt fejezik ki. E tulajdonságok általános filozófiai formája az lehet, hogy az ember a felfogásában és életvitelében a marxista szemléletet a történelmi kezdeményezés és formálás alkotó tanításának, metodológiájának tekinti. Az alkotásra való törekvés az ember egész életének, tevékenységének vezérfonala, éltető belső ereje. A fenti szemlélet keretében az egyén erkölcsi arculatának lényeges elemei azok, amelyek ezt kifejezik és realizálják. Így pl. a humanizmus és a kollektivizmus gyűjtőfogalmakhoz tartozó tulajdonságok mellett az új, a haladóra való fogékonyság, illetve ennek állandó fejlesztése, az állandó művelődés, képzés, a kritikusság és az önbírálat, a bátor helytállás, a kitartás, az optimizmus és más, ezekkel összefüggő tulajdonságok. Mindezen tulajdonságok objektív mércéje azok a reális követelmények, amelyek a szocializmus építésének jelenlegi fejlődési szakaszából erednek. Ezért a politikai kritériumokkal együtt első helyre kell tenni az egyénnek a termeléshez és az ezzel összefüggő technikához, tudományhoz való reális aktív viszonyát, illetve az ezen a téren elért eredményeit és a közéleti, illetve közösségi tevékenységét.

A konferencia munkássága azonban nemcsak az „elméleti észt" mozgatta meg, hanem a „gyakorlati észt" is. Így a konferencia megmutatta, hogy a filozófusokat, etikusokat az elméleti felkészültségük bonyolultabb, szintetikus feladatok megoldására teszi képessé, mint az oktatás-nevelés. Sokkal több erőt képviselnek, mint amennyire a

sajtóból, a publikációikból következtethetnénk. Ennek nemcsak felsőbb szinten, hanem helybelileg és egyénileg való tudatosítása is egyik feltétele ezen erők aktivizálásának. A konferencián sok, első ízben felszólaló elvtárs szerepelt sikeresen, tanúbizonyságot adva arról, hogy ideológiai életünk mennyiségi-minőségi átalakuláson megy keresztül. Mindez bátorító tényező a mai szocialista társadalmi valóság vizsgálatára vonatkozó céljaink megvalósítása szempontjából. A meglevő erők felmérése és munkájuk megfelelő tervezése elengedhetetlenül szükséges a filozófiára és az etikára háruló növekvő igények teljesítésére.

A konferencia megmutatta, hogy nincs még meg a kellő összhang az elméleti és a gyakorlati ismeretek és felkészültség között. Még mindig két úton elkülönülve valósul meg az elméleti képzés, önképzés és a gyakorlat megismerése. Nem a gyakorlati ismeretek hiánya a jellemző, hanem inkább az alkalmi jellegűek, illetve a rendszerezettségük és még jobban elméleti feldolgozásuk hiánya. Ellentétben a kapitalizmusra vonatkozó egységes, kidolgozott, végig következetes marxista elmélettel, a szocializmusról nincs ilyen kidolgozott elméletünk.

A konferencia újra bebizonyította, hogy alapos közgazdasági (és szociológiai) felkészültség nélkül az etika nem fogja tudni megoldani a ráháruló nagy és időszerű feladatokat: a szocialista erkölcsnek a mai mozgó, fejlődő szocialista társadalom vizsgálata alapján történő korszerű feldolgozását és kidolgozását. Ebből adódik a feladat: meg kell találni a módját annak, hogy elsősorban a társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozó filozófusok-etikusok számára lehetővé tegyék a korszerű közgazdasági ismeretek és tudományos készségek megszerzését. Célszerűnek látszik egy olyan tanfolyam megindítása, amely megfelelő közgazdasági-filozófiai és szociológiai felkészültséggel rendelkezők vezetése alatt megteremti a további ilyen jellegű képzés és majd a konkrét szintetikus filozófiai, közgazdasági, szociológiai vizsgálódások alapját. Ez egyben elősegítené az egyes filozófiai-közgazdasági szemlélet további szükséges kialakítását.

A konferencia megmutatta, hogy az elért eredmények felhasználása területén is vannak problémák. Abban immár mindenki egyetért, hogy a jelenleg használatban levő történelmi materializmus jegyzeteink, különösképpen a társadalmi tudatról szóló részük, alapvető átdolgozásra szorulnak. Az etikának differenciáltabb, a mai igényeknek megfelelő oktatása általános szükséglet. Mindeddig azonban, amíg ezen a területen országos szinten nem következik be a változás, bátran lehet ösztönözni az oktatókat, hogy elméleti felkészültségük és gyakorlati ismereteik alapján alkotóan oldják meg az oktatás-nevelés keretében az etikai-erkölcsi problémákat.

Etikánk kidolgozásra, fejlesztésre szorul ugyan, de a létező etikák között az egyedüli korszerű etika. Lemaradásai ellenére a legtöbbet képes nyújtani az embereknek bármilyen más etikával szemben. Ezért felmerül a jogos és reális igény, hogy a legújabb tudományos etikai eredmények maximális felhasználásával a magyar társadalom osztály-, foglalkozás-, kor-, nem és- intelligenciabeli rétegződése igényeinek figyelembevételével propagáljuk a marxista etikát, a szocialista erkölcsöt és neveljük a tömegeket. A magyar társadalom heterogenitásának megfelelően többlépcsős marxista publicisztikára van szükség, az elméletnek ilyen jellegű „lebontása", lefordítása egyszerű és differenciált nyelvre — a konferencia egyik központi követelménye — növelné ideológiai tevékenységünk hatékonyságát.

A konferencia egész munkája megerősítette az igényt az etikai, elméleti kutatások további folytatására. Az elméleti kutatások alapját a továbbiakban is a marxizmus klasszikusainak tanulmányozása képezi, és az etikai vizsgálódásokkal kapcsolatos társadalmi, tudományos és egyéb irodalom tanulmányozása területén is a marxista irodalom marad a továbbiakban előtérben. De szükség van a nem marxista klasszikus irodalom, valamint a modern polgári etikai, antropológiai, pszichológiai, szociológiai és egyéb eredmények kritikus felhasználására is.

A konferencia rámutatott, hogy az etikai tudományos munkát, az etikai tevékenységet nem a párt tevékenységétől elszakítottan, hanem a párttal együtt kell folytatni oly módon, hogy a párt tevékenysége és az etikai tudományos és erkölcsi nevelés gyakorlat között szerves, szoros kapcsolat alakuljon ki. Kettős igény merül tehát fel: egyrészt a pártnak bátorítania kell a filozófusok, etikusok marxista kritikai szemléletének kialakítását mindazzal szemben, ami gátolja a szocializmus erőteljesebb kibontakozását. A filozófusoknak, etikusoknak pedig támaszkodniok kell a párt elméleti és gyakorlati tevékenységére, elő kell segíteniök célkitűzéseinek megvalósítását. Itt jegyezzük meg azt az örvendetes tényt, hogy a konferencián egyetlen egy személyeskedő felszólalás sem hangzott el. A konferencián a nézetek csaptak össze, nem pedig az emberek. Ez jól szolgálta az egészséges kritikai szellem fejlesztését, a mindig fennálló nézeteltérések alkotó megoldását az egységes marxista cselekvés érdekében.

A konferencia sikeres volt, de még többet adott volna, ha az elvi jelentőségű témák közvetlenül a gyakorlati-erkölcsi problémákhoz kapcsolódtak volna. A konferencián megvitatott témák elméletileg és szemléletbelileg előkészítették a résztvevőket arra, hogy „gyakorlatiasabb" szemmel figyeljék a magyar valóságot. A következő konferencia előkészítéséhez ki kell használni e tanácskozás értékes tapasztalatait. Célszerűnek látszik felmérni az etika és erkölcs területét, hogy aztán a harmadik konferencián a legtöbbet lehessen profitálni. A témák kiválasztásában két kritériumot kell majd szem előtt tartani: 1. A szocializmus építésének problematikájából az erkölcsi gyakorlat aktuális, sürgető kérdéseit, témáit kell kiválasztani. 2. A program összeállításában figyelembe kell venni egyrészt a mind jobban kibontakozó filozófiai erőket, de a többi erőket is: a szociológusokat, a közgazdászokat, a pszichológusokat, az orvosokat, a pedagógusokat, a kultúr-funkcionáriusokat és az írókat, a pártvezetőket, a munkásokat. Elképzelhető egy olyan tanácskozás, amely megkísérelné megrajzolni a munka szerinti elosztás gyakorlati-erkölcsi vázát. De reálisabbnak tűnik a szocialista-kommunista közösség problémája keretében megtárgyalni, megfelelő felmérések és tanulmányok alapján, a szocialista brigádmozgalom gyakorlati-erkölcsi problémáit.

A tanácskozás befejezése után felmerül a kérdés, hogyan biztosítható az országos etikai tevékenység szervezett folytonossága az egyik konferenciától a másikig. Célszerűnek látszik, hogy az etikai albizottság vagy más szerv több alkalommal, szűkebb témákkal, kisebb számú részvétellel központi vagy helybeli tanácskozásokat szervezzen az etikai munkálatok felmérésére, összehangolására, felélénkítésére.

Végezetül felvetődik egy, az egész filozófiai életünket érintő kérdés. A filozófia mint a világ egészével foglalkozó tudatforma a jellegénél fogva bármelyik más tudatformánál nehezebben kísérheti figyelemmel mindazt, ami korunkban végbemegy. Pedig a filozófusnak — mégpedig filozófiai szinten — állást kell foglalnia minden elméleti és elmélettel kapcsolatos gyakorlati kérdésben. Ez elsősorban a filozófiaoktatókra vonatkozik, akik nap mint nap a kérdések keresztttüzében állnak. A marxizmus és ezen belül a marxista filozófia társadalmi szerepe is egyre nő. Ilyen körülmények között szükség van a filozófusok tájékoztatásának megszervezésére egyrészt a dokumentáció korszerűsítése révén, másrészt reálisnak és célszerűnek látszik évente — szükség szerint több alkalommal is — központilag filozófiai konzultációkat rendezni a filozófusok számára.

Vakaliosz Thanaszisz

A gép és gondolkodás kölcsönviszonyának problémája a marxista filozófiában

A gép és gondolkodás kölcsönviszonyának problémája nemcsak a kibernetikusok, hanem a filozófusok figyelmét is magára vonja, mivel ez a probléma szorosan összefügg a filozófia alapvető kérdésének — a gondolkodás és lét viszonyának — mai történeti formájával. Nem meglepő, hogy az ezzel a problémával kapcsolatos mai nézetek a jelenkori filozófia fő irányának megfelelően polarizálódnak.

A marxista tudósok koncepciója fő vonásokban a következő módon fejthető ki. *A gondolkodás — a különös módon szervezett anyag funkciója.* A szervezettségnek ez a szintje rendkívül jellemző az anyag mozgásának biológiai formájára, nevezetesen az emberi agyra. Ezért az agy tevékenysége bonyolult formáinak alapját képező funkcionális mechanizmusok kutatása igen fontos a gondolkodási folyamat pszicho-fiziológiai alapjainak megértése számára. Ugyanakkor az ember agya nemcsak a gondolkodás biológiai szubsztrátuma. Ezért a korlátlan mikroheterogenitás, a maga strukturáltsága mellett számos olyan specifikus tulajdonsággal rendelkezik, amelyek az ember sok évszázados társadalmi fejlődésének produktumai. A gondolkodás mint az agy funkciója a *társadalmi* ember élettevékenységének kifejezése, amely az *eszmei* formájában lép fel. De ahogyan E. V. Iljenkov helyesen hangsúlyozza, az eszmei, a gondolkodás lényege nem szűkíthető le az egyén agyi anyagának állapotára. „Nem az agy mint olyan gondolkodik, azaz működik eszmei síkon, hanem az aggyal rendelkező ember, mégpedig egységben a külső világgal." (E. V. Iljenkov. Az eszmei. Filoszofszkaja enciklopedija. 2. k. M. 1962. 220—221. o.)

Hangsúlyozva a gondolkodás folyamatainak társadalmi feltételezettségét, P. K. Anohin, A. I. Berg, V. M. Gluskov, B. M. Kedrov, A. G. Szpirkin és más szovjet tudósok jogtalannak tartják az emberi gondolkodás és a kibernetikai berendezések működésének azonosítását. A gondolkodás az emberi agy funkciója; ugyanakkor tartalmát a valóság tudatos visszatükrözése határozza meg.[1] Az agy tevékenységének (a visszatükrözés

[1] A. G. Szpirkin: Anyag és tudat. Voproszi filoszofii 1964/6. sz. 140—149. o.